

A. Sajti Enikő

„A nemzeti lelkiismeret őrállója”

Cseres Tibor: Hideg napok és a „még hidegebb napok”

„A halott nemzedékek lidérces álmokként kísértik az élők emlékezetét. [...] a rossz álmokat többféleképpen is kezelhetjük. El lehet őket nyomni, be lehet szorítani az ébrenlét sötétebb zugaiba, de felszínre is lehet őket hozni, hogy jobban megértsük lényegüket.”

Geoff Eley

Éppen fél évszázada, 1964-ben jelent meg Cseres Tibor *Hideg napok* című regénye. A szerző egy történelmi traumát állít műve középpontjába, az 1942. januári újvidéki izzágot, amely történet éppen az ő regénye nyomán „hideg napok”-ként ivódott nemzeti emlékezetünkbe. Megjelenésének idején alig húsz év telt el a pusztító második világháború óta, Rákosi Mátyás még csak pár éve nevezte utolsó csatlósnak a magyarokat, amikor ezzel a regényével Cseres a háborús bűnökkel kapcsolatos személyes és kollektív emlékezet határait feszegette. A szerző azáltal, hogy a izzágot történetét nem az események valóságghú rekonstrukciója mentén idézte fel, hanem a tettes-trauma és a szégyen dichotómiájának keretei közé állította, kiemelte azt a történettudomány, sőt az irodalom kérdései közül, és erkölcsi, nemzeti lelkiismereti kérdéssé emelte. Erejét, hatását, úgy vélem, ez adta, ez adja ma is, s a körülötte kialakult közhangulatot és vitákat is ez váltotta, s váltja ki ma is. A regénynek ezt az erkölcsi mondandóját a Kovács András által rendezett nagy hatású, azonos című film csak felerősítette.

A regény esztétikai, irodalomelméleti elemzésére történészként természetesen nem vállalkozhatom, annyit azonban a mai olvasók miatt mégis szükséges elmondani, hogy négy évvel az újvidéki vérengzés után, 1946-ban vagyunk, négy férfi vár az ítéletére. Három tiszt és egy altiszt kerül össze egy börtöncellában, Büky százados (őrnagy), Pozdor zászlós, Tarpataki főhajónagy és Szabó tizedes (miért éppen ők, kérdezték annak idején sokan). Belső monológok, részben beszélgetések és a narrátor kommentárjai révén bomlik ki a izzágot három napjának története, amelynek középpontjában Büky feleségének és zsidó háziasszonyának, valamint kislányának meggyilkolása áll. Büky felesége titokban látogatott Újvidékre, mivel Grassy József vezérkari ezredes, a zombori 15. gyalogdandár parancsnoka, a izzágot egyik vezetője megtiltotta, hogy a tiszteket a családtagjaik meglátogassák. Úgy vélem, a családját gyászoló úri tiszt, Büky és az „alhasig megalázott” örök szolga, Szabó tizedes konfliktusa teszi irodalmilag is mindmáig érvényessé a szöveget. Figurái nem gonosztevők, nem született gyilkosok, hanem a történelem kifürkészhetetlen szeszélye folytán mundaiba öltöztetett hétköznapi emberek, katonák, akik váratlanul olyan helyzetbe kerülnek, amikor úgymond csak végrehajtják azokat az ártatlannak tűnő lépéseket,

---

Az írással a száz éve született Cseres Tiborra emlékezünk (A Szerk.)

amiket ez, a parancsok alapján működő militáns világ megkíván, s így válnak részévé több ezer ártatlan civil szerb és zsidó meggyilkolásának.

Miért nyúl Cseres éppen ehhez a témához, mi inspirálja a szerzőt? Sokat és sokszor nyilatkozott erről, többször írt is róla, de talán leghitelesebben, legbővebben egy kéziratban fennmaradt, „Növeli, ki elfödi a bajt!” című írásában fejt ki, amelynek motívumai aztán más írásaiban is felbukkannak.¹ Cseres, mint ismeretes, 1941 áprilisában szakasziparancsnokként vett részt a Dálnoky Miklós Béla vezette gyorshadtest délvidéki harcaiban, és az elsők között vonult be Újvidékre. Saját elmondása szerint „*délre nyomulásunk közben némely templomtornyokból lövöldöző csetnikek és egyéb szerb hazafiak gátolni, fékezni próbálták haladásunkat. Alig is törődtünk némi visszatüzeléseken túl ezekkel a magukat hiábavalóan feláldozó orolövészekkel, sokkal nagyobb méretű fegyveres cselekményekre számítottunk az induláskor kapott harctájékoztatások alapján.*” Majd miután Werth Henrik, a vezérkar főnöke úgy gondolta, hogy a magyar csapatok is vegyenek részt az egykori Magyarország határain kívül eső Szerbia katonai leverésében, a gyorshadtest átlépte a Szávát, és minden katonai ellenállás nélkül Valjevóig nyomultak előre. Mint írja, „*józanabb polgári vezetőink megmástitották, visszavonták a vezérkari főnök vérszomjas ígéreteit, s a mi harcra, s tán halálra szánt zászlóaljainkat*”, s a hadtestet visszaparancsolták a déli határok mögé. Ezután őt is „*sebtében*” leszerelték, majd 1942 májusában másodszor járt Újvidéken, hogy milyen minőségében, nem derül ki. Az biztos, hogy ekkor már ismét katona volt, mivel a Szovjetunió elleni hadüzenet után ismét behívták. Ekkor készítette azt a néhány oldalas feljegyzést azokról a „*jártában-keltében*” hallott történetekről, „*amelyek legtöbbször még mindig a közeli hideg január ama három rettenetes napjára emlékezett.*” Ekkor rögzítette „*annak a két-három együvé tartozó, mert egy házban lakó családnak a sorsát, tragédiáját, amelyeket különbözőségük véletlene sodort a közös végzetbe: a magyar királyi őrnagy tilalom ellenére a helyőrségben tartózkodó feleségének, a zsidó szállást adó családdal és a szerb háztartásbelivel együttes, halálos minősítése ragadta meg egyenruhába tiltott írói képzeletemet*”.² Még azelőtt, hangsúlyozza, hogy értesült volna Bajcsy-Zsilinszky Endre és mások „*protestálásáról*”.³ Büky százados története tehát valós tényeken alapul. Figyelme akkor irányult ismét az ügyre, ami-

1 Cseres Tibor hagyatéka. Petőfi Irodalmi Múzeum (a továbbiakban PIM) Kézirattár, Gy. n. sz. 2003/46.

2 Uo. 1. o.

3 Már a razzia idején is voltak tiltakozások, illetve kísérletek arra, hogy megfékezzék a vérengzést. A razzia, a Zsablya–Sajkásgyörgye–Sajkásszentiván–Dunagárdony vonalában egy partizánosztág felszámolása céljából, január 6-án kezdődött. Újvidékre január 21-én terjesztették ki, és három napig, január 24-ig tartott. Szombathelyi már január 22-én elrendelte a kivégzések beszüntetését, ezt azonban csak egy nappal később hajtották végre. A hadsereg és a csendőrség még ezután tisztította meg a partizángyanúsok minősített szerbektől Óbecsét és Szenttamást, ekkor azonban már nem végezték ki ítélet nélkül az elfogottakat, hanem átadták őket a katonai bíróságnak, illetve internálták őket. Szombathelyi január 30-án adott parancsot a délbácskai razzia befejezésére. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Milan L. Popović képviselő adatai alapján, már január 19-én tiltakozott a sajkái vérengzés ellen. De említhetjük Fernbach Péter főispán január 23-án Grassy Józsefhez intézett levelét is, vagy Nagy Miklós újvidéki polgármester tiltakozását is. A tiltakozások január végén tovább folytatódtak, 1942. január 29-én például Bajcsy-Zsilinszky és több ellenzéki képviselő a parlament külügyi bizottságában szigorú vizsgálatot követelt, majd memorandumot intézett Horthy kormányzóhoz is. Tavasszal, a Kállay-kormány kinevezése után ezek a tiltakozások felerősödtek, és a parlament nyilvánosságát is elérték. Bővebben lásd: A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944*. Budapest, 1987. 152–188. Pihurik Judit: *Hideg napok*. Délvidék 1941–1944. Rubicon, 2009. 5. sz. 20–29.

kor Horthy 1943 októberében elrendelte a razzia főbűnöseinek felelősségre vonását.⁴ Ekkor azonban úgy vélte, „*ennyi tájékozottság*” nem elegendő, hogy írásba kezdjen. Valamikor az ötvenes évek közepén aztán felkereste azokat az enyhébb büntetést kapott tisztet, akik ekkorra már kiszabadultak, s kifaggatta őket, hogyan ítélik meg saját szerepüket a razziában. „*Valamennyien bűntelennek érezték magukat, akkori helyzetükben nem tehettek mást, mint amit tettek. Közülük választottam ki a Hideg napok négy börtönbéli személyét*”⁵ – olvashatjuk írásában. De hogy pontosan kiket választott ki, nem mondja meg. S bár e beszélgetések révén, mint írja, sok „*áttételes tapasztalatra*” tett szert, ezzel azonban nem elégedett meg, hanem levéltári kutatásokat is végzett. Ismerte a kétségkívül legautentikusabb forrást, tanulmányozta a Babós József hadbíró ezredes által 1943-ban a razziáról készített 30 oldalas összefoglalóját, amelyet Babós egy általa készített, háromezer oldalas vizsgálati anyag alapján⁶ Szombathelyi Ferenc számára készített. Így kezdett hozzá az ötvenes évek végén a könyv írásának. Idézett kéziratában olvashatjuk: „*Állításaimban sehol nem terjeszkedtem túl Babós ezredes vádiratán. Minthogy nem volt okom kétségbe vonni az ő nyomozatának tárgyyszerű hitelét.*”⁷

A román kiadás⁸ elé írt előszavában, amelynek *Levél Bukarestbe* című kézírata rendelkezésünkre áll, írói szándékát már egyetemes keretek között fogalmazza meg: „*Amit én regényemben mondani és kifejezni akarok, azt minden nép, minden hatalom és minden kor fegyvereseinek szántam: úgy ontsanak vért, mintha mindjárt másnap, csatavesztéseként az egész emberiség ítélőszéke előtt kellene felelniök testvérgyilkos cselekedeteikért.*”

Népem, a magyar nép a történelem újkori szakaszában csupa elvesztett háború részese volt, ez talán megmagyarázza, hogy igazságérzetünk fejlettebb, mint az olyan népek fiainak, akik csatavesztések szenvedésin által egyszer, másszor győzelmeknek is örvendhettek. (...) Miért mégis, hogy regényem témájául mégis olyan eseményt választottam, amely minden részletdicsőségtől megfosztja azokat a férfiakat, akik benne részt vettek? Miért, hogy éppen azt a történelmileg meghatározott, s a történelmi időben három naptári nappal körülhatárolt eseménycsoportot választottam könyvem tárgyául, amely az újkori magyar történelem legbecstelenebb bűnök, a magyar nép nevében elkövetett leghitványabb cselekedetek három napja volt?

4 A perre lásd A. Sajti Enikő–Markó György: *Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről* (1943. december 14. – 1944. január 14.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 2. sz. 426–456. Markó György: *Az 1942-es „újvidéki” razziával kapcsolatban újonnan előkerült dokumentumok forrásértékéről*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2012. 1. sz. 175–190.

5 Cseres Tibor: „*Növeli, ki elfödi a bajt!*” 5. o. Cseres Tibor hagyatéka. PIM Kézirattár, Gy. n. sz.: 2003/46.

6 Ezt a több ezer oldalas anyagot sajnos még nem sikerült a történészeknek megtalálni. Babóst a vezérkar főnöke 1943 áprilisában bízta meg a vizsgálat lefolytatásával, amelynek hatására Szombathelyi július 10-én elrendelte a razziában részt vevő tisztet ellen az ügyészi nyomozói eljárást, majd Horthy október 11-én elrendelte a bűnösök bíróság elé állítását, december 14-én pedig megkezdődött a per. Mint ismeretes, a vádlott katonatisztek, Feketehalmy-Czeydner Ferenc, Grassy József és Zöldi Márton megszöktek az ítélethozatal előtt. 1945-ben a magyar kormány a főbűnösoket, Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornokot, Grassy József vezérőrnagyot, Gaál Lajos csendőr alezredest, Zöldi Márton csendőr századost és magát Szombathelyi Ferencet is, akit itthon a népbíróság már elítélt, kiadta Jugoszláviának. 1946. október 30-án valamennyiüket halálra ítélték. Magyarországon még a hetvenes években is voltak perek az újvidéki razziában részt vevő csendőrök ellen.

7 Cseres Tibor: „*Növeli, ki elfödi a bajt!*” 4. o. PIM Kézirattár, Gy. n. sz.: 2003/46.

8 A román kiadás 1967-ben látott napvilágot Bukarestben, *Zile geroase* címmel, és Cseres ragaszkodott hozzá, hogy külön előszót írjon hozzá.

Mert védtelen ártatlanok ellen elkövetett fegyveres erőszak becstelenségében nemcsak azt terheli a felelősség, aki a fegyvert használja, hanem azt is, aki tud a gyilkos merényletről és hallgat.

Ezt a hallgatást akartam én megtörni, a magam nevében és népem nevében, amikor a Hideg napokban egy nemzeti szégyennel akartam leszámolni. Ha lehet, egyszer s mindenkorra. (...)

Úgy tetszik talán, hogy regényem története egyszeri történet – sehol máshol nem eshetett volna meg, mint ahol és akikkel megesett – szándékom mégis a legszélesebb körre törekvő általánosítás, s a legáltalánosabb visszaható és előremutató, óvó figyelmeztetés.

Mert amit leírok, bárhol megtörténhetett volna a világon, hol ember fegyverrel ront emberre. Sőt meg is történik ma is, napjainkban is, csak a vérükbe roskadók nem tudnak kiáltani, s ha kiáltanak, a megbúvó gyávák nem adják tovább a haldoklók hangját, mert becstelen lelkiük lényege a hallgatás, megfélemlített életük elrendelt jövődő terhe, s a lelkiükre osztott büntársi bűnrészesség, a társgyilkosság, melyet hallgatással követtek és követnek el. (...) A védtelen embercsoportok ügye a fegyveres hatalommal szemben mindig igaz ügy.⁹

A könyv, amelyet először a Magvető Kiadó jelentetett meg 1964-ben, élénk érdeklődést váltott ki, de már a Kortársban megjelent részletekre is felfigyelt a kritika és az olvasóközönség. Egyes kritikusok és az értő olvasók egyenesen remekműnek kiáltották ki, mások pedig hazaárulásról beszéltek. Ő maga röviden így foglalta össze könyve hatását: „Sokan üdözölték bátorságomat, sokan mások meg hazaárulást emlegettek még hozzám intézett leveleikben is.”¹⁰ Máshol a „magyar lelkiismeret” regényének nevezte írását, egy helyen pedig így ír: „a Hideg napok csak három nap történetére vállalkozott, s mindössze annyi ravaszsgal toldja meg a tárgyat, a mezítelen, s minden oldalról körülbiztosított és elszigetelt szégyenteljes valóságot, hogy négy olyan szereplő tudatán szűri újra az időt, akik maguk nem követtek el semmi olyat, amiért a világi törvények szerint felelősségre vonhatók lennének – csak jelen voltak. Vétküik csupán az, ahogyan gondolkodnak arról a három napról, négy esztendő múltján.”¹¹ A mű sok kiadást ért meg, a Magvető többször is kiadta, amelyet más kiadók, például a Szépirodalmi is követett, de külön kötet készült 1967-ben Kovács András filmje kapcsán is, *Ötlettől a filmig* címmel, s a film 1968-ban bekerült a filmkritikusok legjobb 12 magyar filmje közé, illetve számos díjat nyert nemzetközi fesztiválokon is. A rendező ezt a filmjét joggal nevezte „a személyes felelősség drámájának”. A hivatalos kultúrpolitika persze igyekezett a könyvet beilleszteni a korszak „szocialista hazafiság” koncepciójába, amely szerint „az igazi hazafiság” kialakításához nemcsak értékeink és erényeink ismerete és szeretete tartozik hozzá, de „a nemzeti szégyenérzet” is.

A könyv első külföldi kiadására, nyilván nem véletlenül, Jugoszláviában került sor „szerbhorvátul”, még 1966-ban, a pár éve elhunyt kitűnő műfordító, Sava Babić fordításában. Ezt követte a román kiadás 1967-ben, amelyhez, mint már említettük, a szerző külön előszót írt. De olvasható a *Hideg napok* angolul, csehül, oroszul, németül, horvátul, sőt még kazah nyelven is. Gergely Ferenc, Cseres Tibor veje, az író leveleinek közreadója a *Hideg napok* fogadtatása kapcsán így fogalmaz: „A szitkozódó levelektől az életveszélyes fenyegetésekig, az egyetértő olvasói dicsérettől a harcokban résztvevők, valamint a bácskai túlélők segítőkész bátorításáig minden található a szerző postaládájá-

9 Cseres Tibor: *Levél Bukarestbe*. 2–3. o. Cseres Tibor hagyatéka. PIM Kézirattár, Gy. n. sz.: 2003/46.

10 Cseres Tibor: „Növeli, ki elfödi a bajt!” 5. o. Uo.

11 Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1991. 98–99.

ban. Ennek a pattanásig feszült légkörnek a rovására írható, hogy a szerző megsemmisítette az anyaggyűjtés során a résztvevőkkel, szemtanúkkal készített magnetofonfelvételeket.¹²

Az író így vall a könyvét ért vádakról: „Leginkább azonban az a személyes találkozás ütött szíven, amelyben a könyv megjelenésének másnapján volt részem. A könyvheti sátornál a bezdáni ember panaszkolt, hogy nincsen benne véres munkámban semmi abból, ami Bezdánban történt. Ahol is az ő apját és öccsét másfélszáz falubéli társukkal együtt 1944 októberében a jugoszláv partizánok kivégezték, lemészárolták. Ez a panasz volt az első tételes értesülésem a 44 őszen Bácskában történetekről...”¹³

1990-ben a kolozsvári Korunkban azt nyilatkozta, hogy egy belgrádi találkozón, ahol a könyvéről beszélgettek, szóba került, miért írta meg a *Hideg napokat*, s ő világosan megfogalmazta, hogy jugoszláv részről kompenzációt várt, s most is azt várja, íróik tárják fel az ártatlanul meggyilkolt magyarok történetét. Mint mondta: „azért írtam meg ezt a művet, mert reméltem és remélem azt, hogy a 3500 Újvidéken kivégzett ártatlan embernek vagy nagyrészt ártatlan embernek a vére úgy száll vissza a gyilkosokra, hogy a következő 40-50-60 ezer magyar vére is visszaszállhat a gyilkosokra, akik '44-ben, miután a veszített háború után a partizánok visszatértek Bácskába, vagy bevonultak Bácskába, ott 3500-nak tizszeresét, hússzorosát végezték ki. Én reméltem és remélem, mondtam akkor Belgrádban, hogy ennek a történetét egy szerb író írja meg. Erre csodálkozás következett és valaki felállt, nevét már nem tudom, szerb író, elmondta, hogy nem tudja, hogy ők tudnak-e ezzel foglalkozni, mert számukra ez a szám, akkor is, ha 60 ezerig felmegyünk a kivégzett bácskai férfiak számát illetően, bagatell az egész jugoszláv embervesztéshez képest.”¹⁴ A névtelen szerb író szájába a *Vérbosszú Bácskában* című könyvében ezeket a szavakat adja: „A második világháború táján Jugoszláviában háborús, polgárháborús körülmények között közel kétfélmillió embert öltek meg, pusztítottak el, végeztek ki. Ehhez a hullatömeghez (hósi halotthoz) képest a bácskai áldozatok száma csekélység – csepp a tengerben.”¹⁵

Mivel reményei nem váltak valóra, és hiába várta (sokakkal együtt) valamely jugoszláviai író hasonló művét, megírta a *Bezdáni embert*, amely főleg külpolitikai okok miatt kilenc évig nem jelenhetett meg, végül a *Kortárs* 1973. 11. száma közölte. Főhőse, a bezdáni ember, akinek apját és öccsét az elbeszélés szerint még száztizzenhat másik ártatlan magyarral együtt a partizánok 1944 őszen kivégezték, nem bosszúra vágyik, csak annyit szeretne elérni, adja hőse szájába írása szándékát a szerző, hogy „Hát hogy tudják: ártatlanok voltak. Hirdessék ki, hogy ezek és ezek, név szerint valamennyien ártatlanok voltak. (...) írják le egy könyvben vagy egy újságban a névsort.”¹⁶

12 Gergely Ferenc: *Levelek Cseres Tibornak* (1960–1969) ArchívNET, 2012, 12. évfolyam, 1. sz. 4.

http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/levelek_cseres_tibornak_19601969.html?oldal=3 A letöltés ideje 2014. december 9.

13 Cseres Tibor: „Növeli, ki elfödi a bajt!” 5. o. Cseres Tibor hagyatéka. PIM Kézirattár, Gy. n. sz.: 2003/46.

14 Kolozsvári Papp László: *Sós vízben konzerválva*. (Beszélgetés Cseres Tiborral). Korunk, 1990. 5. sz. 561.

15 Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*. Magvető Kiadó, Budapest, 1991. 24–25. Ma mintegy 1 027.000 főre teszik Jugoszlávia második világháborús embervesztését.

16 Cseres Tibor: *A bezdáni ember*. In: uő: *Hideg napok*, Búcsú nélkül, Bizonytalan század. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 189., 191.

A bezdáni embernek és Cseresnek is több mint harminc esztendőöt kellett várnia, hogy kívánsága teljesüljön, de a névsor ma már olvasható.¹⁷

1990-ben jutott odáig, hogy papírra vesse „a Hideg napokra következő bosszúállás megismert rémségeit, s Vérbosszú Bácskában című könyvemben a Magvetőnek felajánljam.”¹⁸ A könyv 1991-ben jelent meg. A hazai politikai változások, a rendszerváltás kétségkívül segítette a könyv megírását és megjelenését, és érdemes utalnunk arra is, hogy a felbomló Jugoszláviában már egy évvel korábban megkezdte az újvidéki *Magyar Szó* és a szabadkai *Napló* közölni azokat a főként Matuska Márton által összegyűjtött visszaemlékezéseket, amelyek a partizánok 1944/45-ös bácskai vérengzését idézték fel. A magyar közvélemény jó része megkönnyebbülten sóhajtott fel, „végre”, míg a szerb közvéleményben kemény tiltakozást váltott ki, s az ország antifasiszta múltjának meggyalázását látták benne, mondván, mindenki, akit akkor kivégeztek, háborús bűnös, fasiszta, vagy a „*nép ellensége volt*”. Ekkor már a magyar történetírás is megkezdte a téma kutatását.

Írói szándékát meglehetősen pontosan tudjuk rekonstruálni, illetve egész életművéből adódik az a következtetés, hogy ezúttal is annak az írói ethosznak a jegyében nyúlt a témához, amely az irodalmat a nemzeti sorskérdések számbavétele eszközének tekintette. Azt azonban nem tudjuk, Cseres miért döntött úgy, hogy ezúttal nem valamely irodalmi műfaj keretei közé helyezi mondandóját, hanem erőteljes történelmi érdeklődését kvázi történetíróként kamatoztatja. De szólaltassuk meg ismét őt magát: „Tőlem hazám java értelmiségének egy része, írók is, azt kérték számon, miért nem róttam az újvidéki ezrek mellé a nyolcvan bácskai község kivérzett magyar tízezreit” – írja könyvében. De a bezdáni ember szavai mellett mélyen beleivódott lelkébe és meg rázta az a bizonyos, többször is említett belgrádi írói találkozó is, amikor a bácskai magyar áldozatok „*csékély*” számára hivatkozva utasították el a jugoszláviai írók saját hideg heteik megírásának még csak a gondolatát is, vagy ahogyan én nevezem Cseres nyomán, saját „*még hidegebb napjaik*” megírását.

Közvetlenül a könyv megjelenése után hívtott fel az Írószövetség lapjának, a *Magyar Naplónak* a szerkesztősége, s mint történészt felkérték, írjak kritikát a *Vérbosszú Bácskában*ról.¹⁹ Most, csaknem 25 év után újraolvastam ezt az írást, s a könyv történelmi hitelességéről ma sem tudnék nagyon mást írni, legfeljebb kiegészíteném a hazai és a délvidéki történetírás, valamint a nemzetközi történetírás, főként a horvát, a szlovén és a szerb történetírás azóta elért igen komoly eredményeivel. A jelen írásnak azonban nem az a célja, hogy a történész szakmája szabályaival, a forráskritika kemény valóságával szembesítse az író, még akkor sem, ha bevallostan nem irodalmi műfajt választott mondandója keretének, hanem, a public history, azaz a szubjektív történetírás sajátos műfaját. Ez már csak azért sem lenne elegáns, mert minden tudományos vita alapkövetelménye, hogy a megszólított vitapartner a

17 Balla Ferenc–Balla István: *Bezdan története*. A jugoszláv közigazgatás bevezetésétől a termelő parasztszövetkezetek felbomlásáig (1944–1953). Tóthfalu, 2001; Balla Ferenc–Balla István: *A bezdáni vérengzés*, 1944. Topolya, 2013. Kutatásaik eredményeként úgy tudjuk, 146 magyar és német bezdánit öltek meg a partizánok.

18 Cseres Tibor: „*Növeli, ki elfödi a bajt!*” 6. o. Cseres Tibor hagyatéka, PIM Kézirattár, Gy. n. sz. 2003/46.

19 A. Sajti Enikő: *Döbbenet és hitelesség*. Magyar Napló, 1991. október 4. 36–38. A Magyar Napló egyébként egyidős a rendszerváltással, és Cseres Tibor, az Írószövetség akkori elnöke 1989-ben indította útjára a lapot.

nyilvánosság előtt tudjon reflektálni a felvetett kérdésekre. Cseres Tibor ezt ma már sajnos nem teheti. Inkább azokat a friss kutatásaimat szeretném megosztani az olvasóval, hogyan jutott hozzá Cseres az akkor még csak kéziratban lévő *Halottak hallgatása*. *Requiem 40 000 1944-ben ártatlanul kivégzett bácskai magyarért* című íráshoz²⁰, amelyet két áldozatkész, bátor bácskai plébános állított össze, a bácsszőlősi esperes plébános Szűcs Márton és a martonosi plébános, Kovács József, s amely kézirat könyve vezérfonalául szolgált. Ebből a munkából vette át Cseres, hogy 1944 őszén 40 ezer ártatlan civil magyar esett áldozatául a partizán megtorlásoknak, s ennek alapján szinte kitörölhetetlenül terjedt el a hazai és a nemzetközi közvéleményben, sőt a történeti irodalom egy részében is a 40 ezres szám, amelyről ma már tudjuk, hogy erősen túlzó.

Juhász László, a Szabad Európa Rádió egykori tudósítója, majd a Magyar Televízió hírigazgatója, *Hideg napok*. Cseres Tibor emlékének címmel cikket írt az *Új Horizont* 2001. 1. számában, illetve *Barangolás a magyar múltban* című kötetében megjelent írásában²¹ állított emléket annak, hogyan jutott el hozzá a két plébános írása, illetve ő hogyan juttatta el azt Csereshez. A *Barangolás...*-ban csak annyit jegyez meg lábjegyzetben, hogy hozzá 1989 őszén jutott el titkos csatornákon a két plébános kézírata, s ő azt a *Szabad Európa Rádió Barangolás* című adásában 1990. május 18-án dolgozta fel. Majd hozzáteszi, a kéziratot Cseres kérésére juttatta el hozzá, amelyet az író *Vérbosszú Bácskában* című könyve „vezérfonalának” tekintett. Az *Új Horizontban* már bőbeszédűbb, s megtudjuk, hogy Cseres az 1990. május 18-ai adás után levélben fordult a SZER Magyar osztályának szerkesztőségéhez, és kérte „a műsor kéziratának” elküldését. Ezt akkor, Juhász távollétében kollégája, Román István teljesítette is. Pár héttel később Juhász levelet kapott Cserestől, amelyben az író először megköszönte a műsor gépiratát, majd így folytatta: „Minthogy jelenleg a hideg napok ellenkönyvének megírásával foglalkozom, nagyon érdekelné a két »tisztaszándékú« bácskai plébános kéziratának teljes szövege: a szöveg terjedelme és holléte. Megköszönném, ha efelől tájékoztatna engem. Még nagyobb köszönettel tartoznám Önnek, ha – amennyiben a kéziratnak birtokában van – egy másolatot készíttetve róla, azt megküldené nekem, s mindenkori viszonzatszolgálat ígéretével részemről.” Miután a kéziratot, írta válaszában Juhász, amelyet „egyházi körökből” kapott, már visszaküldte „forrásához”, azt vissza kellett kérnie, s így kissé megkésve, de mégis el tudta küldeni a lemásolt kéziratot Cseresnek.²²

Cseres hagyatékában van egy bizonyos D. F. által 1992. szeptember 2-án, a vajdasági Palicson írott levél. Mára sikerült kiderítenünk, hogy D. F. azonos Dongó Ferenc (1922–1996) tanárral, aki 1967-től tanított a szabadkai klasszikus gimnáziumban, a Paulinumban (ma Püspökségi Klasszikus Gimnázium és Kollégium Paulinum) és

20 Ez az írás Cseres könyvének megjelenése után négy évvel, a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* című folyóirat 1995/1–2. számában (197–231. o.) jelent meg.

21 Juhász László: *Barangolás a magyar múltban*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1992. 130–136. Megjegyezzük, hogy a Juhász által a *Halottak hallgatásának* előszavából idézett rész nem pontosan azonos a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban* közölt szöveggel.

22 http://www.pikk.hu/ujhorizont/2001_1/15.html A letöltés ideje: 2014. december 10. Juhász két levelet közöl ebben az írásában, amit Cseressel váltott, de sajnos a dátumok nem szerepelnek a leveleken, így nem tudjuk, pontosan mikor jutott el Csereshez az „átlátszó, vékony papírra íródott” kézirat másolata, de a szöveg alapján biztos, hogy valamikor szeptember 10-e után.

1974 és 1979 között e gimnázium és papnevelő intézet igazgatója volt.²³ Ebben D. F. arról értesíti Cserest, hogy ez év augusztusában II. János Pál pápa a Pro Ecclesia et Pontifice érdeprend keretével tüntette őt ki „Isten ügyének a hűség és kitartó szolgálataért a ‘Paulinum’ Papnevelő Intézetben Szabadkán. Egyéni meggyőződésem, hogy a jó Isten ezt a kitiűntetést elsősorban az 1944-es események körül történt kutatómunkáért adományozta.” A levélből kiderül, hogy a *Halottak hallgatása* szerzőinek, Szűcs Márton és Kovács József halála után ő, D. F. fejezete be „úgy ahogy” a munkát, tíz példányban legépelte, és a következő helyekre, illetve személyekhez juttatta el a kéziratot: a szabadkai és a becskerekai püspökséghez, a zentai Szt. István király plébániára, a Magyar Televízió Századunk rovatához Budapestre, az Esztergomi Érsekséghez, Nemeskürthy István közvetítésével a Magyar Tudományos Akadémiához, a Szabad Európa Rádióknak Münchenbe, a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia munkaközösségnek Torontóba és dr. Teleki Béla jezsuita atyának Szegedre. Egy példányt megtartott magának. Kérte Cserest, küldjön neki egy példányt a *Vérbosszú Bácskában* című könyvből Kecskeméten élő fián keresztül, majd utalt arra, hogy az anyaggyűjtést sajnos nem tudták befejezni, s végül így fejezte be levelét: „Nagyon sajnálom, de nem tudok többet tenni. Én mozgásképtelen vagyok. A mai fiatalabb papok nemigen érdeklődnek az akkori események iránt. Az öregek – az egykor a szenttanúk – lassan elhalnak és az eseményekre feledés borul.”²⁴

A *Vérbosszú Bácskában*, ellentétben a *Hideg napokkal*, mindössze angolul és horvátul jelent meg. Az angol kiadás mentora a Torontóban élő Magyaródy Szabolcs, a Hunyadi Mátyás Öregcserkész Munkaközösség vezetője, a Corvinus Library alapítója és működtetője volt. Magyaródy és az író között az akkor az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozó Vekerdi József, neves nyelvész, orientalista, romológus közvetített.²⁵ A horvát kiadás politikai hátszelét a Jugoszláviából pár éve kiváló, identitását kereső Horvátország biztosította, fordítója Horváth László volt, aki egy évvel később a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közösségének alelnöke lett.²⁶

A hazai irodalomkritika kevésbé volt lelkes, mint a *Hideg napok* megjelenésekor – s ez, megítélésem szerint, elsősorban a *Vérbosszú* műfaja miatt történt, hiszen nem regényt írt. Szubjektív történet szemlélete, az adatok „laza” kezelése azonban tőlük is jogos kritikát kapott.²⁷ Jómagam nemcsak történet szemléletével vitatkoztam, de számos egyszerű összeadási hibára is felhívtam a figyelmét, mivel nem ellenőrizte az áldozatok számára vonatkozó adatait, forrását, Szűcs Márton és Kovács József munkáját nem vetette alá még minimális forráskritikai vizsgálatnak sem.²⁸ Több

23 Vass Zoltánnak, Dongó Ferenc rokonának, valamint Msrgr. Miócs Józsefnek, a szabadkai Püspökségi Kalsszikus Gimnázium és Kollégium Paulinum jelenlegi igazgatójának szíves közlése. Lásd még Dongó Ferenc fiának, Dongó Zoltánnak apjáról írott rövid életrajzát: Dongó Ferenc–Kovács József–Gulyás M. Fulgencia–Savelin Zoltán–Bagi M. Romarika: *A martonosi egyházközség története*. Martonos, 2011. 217–218.

24 D. F. levele Cseres Tibornak, 1992. szeptember 2. In: Gergely Ferenc: *Cseres Tibor élete és munkássága a rendszerváltás kezdetén*. ArchivNET, 2009. 4. sz. http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/cseres_tibor_elete_es_munkassaga_a_rendszervaltas_kezdeten.html 12-13. A letöltés ideje: 2014. december 11.

25 Dr. Vekerdi József levele Cseres Tibornak, 1992. január 29. Uo. 5–6.

26 Horváth László levele Cseres Tibornak, 1992. április 8. Uo. 7–8.

27 Bundula István: *A pontosság kötelező*. Magyar Napló, 1991. október 4. 39–40.

28 Itt jegyezzük meg, hogy Szűcs Márton–Kovács József: *Halottak hallgatása. Reguiem 40.000 1944-ben ártatlanul kivégzett bácskai magyarért* című munkája pár évvel Cseres könyvének megjelenése után a

helységben annyi magyar áldozatot mutatott ki, amennyi meghaladta ezen falvak egész magyar lakosságának létszámát. Könyve azonban, állítottam akkor is és most is, komoly inspirációt adott a további kutatásokhoz.

A főként történelemszemléletét, forráskritikai hiányosságait bíráló méltatásokat azonban minden biznnyal ellensúlyozta a magyar közvélemény pozitív reagálása, és különösen a „bezdáni ember” 1992 decemberében (a nap nincs rajta a levélen) hozzá intézett levele. A bezdáni ember teljes nevét sajnos nem tudjuk, csak a szignója szerepel, Cs. P. Mivel azonban ma már ismerjük a Bezdánban kivégzettek névsorát, s abban két cs betűvel kezdődő Csapó nevezetű áldozat van, CS. P. vezetékneve tehát minden biznnyal Csapó (Péter, Pál ?).²⁹

„Kedves Mester! – kezdi levelét CS. P. – Valamikor úgy 32 évvel ezelőtt, amikor a 'Hideg napok' című könyve megjelent, s azt a Vígszínház előtti sátornál dedikálta, úgy nyárelő tájékán, ott ólálkodtam egy ideig, miután a könyv megvásárlására szántam magam. Nem is annyira az újvidéki események izgattak, hanem sokkal inkább az, hogy foglalkozik-e azzal, hogy mi történt Bezdánban 1944. nov. 3-án. Mert amint mondani szokás, addig arról mélyen hallgatott a fáma. Pedig akkor ott az ún. szerb partizánok, fegyvertelen, ártatlan civil bezdáni magyarok tömeges legyilkolását hajtották végre, – köztük Feri öcsém, ki nemcsak testvérem, hanem legjobb gyermekkori pajtásom is volt – őt is megölték. S vele együtt az egyik nagybátyám, két kisgyermek édesapját, s jó néhány barátom, és sokan másokat. De az utasító és végrehajtó pribékekkel szemben jugoszláv részről semmiféle bírósági felelősségre vonás nem történt, – de tudtommal azóta sem! Akkor ott, a Vígszínház előtti könyvsátornál tettem minderről említést, s Ön arra kért, hogy beszéljek részletesebben az ott történetekről! Amiről részleteket nem tudtam sokat mondani, mivel én akkor nem Bezdánban, hanem már szovjet hadifogságban voltam. Amint a fentieket elmondtam, legalább nekem úgy tűnt, mintha különösebben nem érdekelné, kételkedve hidegen hagyná e históriát! S én csalódva, bemutakozás nélkül távoztam. Mint parazszi ivadék, akkor sok mindent nem tudtam... S ha sértőn, stíltalanul jártam el? Ezennel kérem szíves elnézését! (...) sajnálom, hogy akkor az Ön megítélésében tévedtem! Mert mint kiderült, hogy mennyire foglalkoztatta, s mennyire szívügyének tekintette a 44-es bezdáni véres események feltárását, természetesen írói eszközökkel. S bizonyítja azt nemrég megjelent »Bácskai vérbosszú« című könyve is... (...) sajnós más módon nem tudom, csak így leírva fejezem ki az Igazság, a humánus érdekében kifejtett tevékenységéért, rangos munkájáért a legmagasabb fokú elismerésem és hálás köszönetemet.”³⁰ Úgy érezhette, feloldozták.

Évtizedekkel a *Hideg napok* és a *Vérbosszú Bácskában* megjelenése után, amelyek a maguk idején sikerkönyveknek számítottak, joggal tesszük fel a kérdést, kiállták-e az idők próbáját? Ugyanúgy szólnak-e ma is hozzánk, mint a 60-as, illetve a 90-es évek elején? Ezt a kérdést az Írószövetség pár évvel ezelőtt már feltette, és *Újraolvasás* címmel szervezett tanácskozást, ahol, több más akkor sikeres szerző művével együtt,

---

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1995. 1–2. számában (197–231. o.) jelent meg.

29 A két áldozat Csapó Ferenc 33 éves géplakatos, aki Cs. P. nagybátyja volt, és öccse Csapó Ferenc 19 éves földműves. Bővebben lásd Balla Ferenc–Balla István: *Bezdán története*. A jugoszláv közigazgatás bevezetésétől a termelő parasztszövetkezetek felbomlásáig (1944–1953). Tóthfalu, 2001; Balla Ferenc–Balla István: *A bezdáni vérengzés*, 1944. Topolya, 2013. Kutatásaik eredményeként úgy tudjuk, 146 magyar és német bezdánit öltek meg a partizánok.

30 Cs. P. levele Cseres Tibornak, 1992. december. In: Gergely Ferenc: *Cseres Tibor élete és munkássága a rendszerváltás idején*. ArchivNET, 2009. 4. sz.14. http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/cseres_tibor_elete_es_munkassaga_a_rendszervaltas_kezdeten.html A letöltés ideje: 2014. december 11.

nyilván nem véletlenül, a két Cseres-mű közül csak a *Hideg napok*at és a belőle készült filmet elemezték fiatal kritikusok. Ők egyetértettek abban, hogy a könyv mindmáig érvényes értékét, olvashatóságát az időfelbontás, a párhuzamos, hosszú monológok, a belső beszédek konfrontálódása, valamint a történelmi tények és az emlékezők lelkiismeretének, erkölcsi ítéletének divergálása adja.³¹

A *Vérbosszú* itt szóba sem került – de műfajánál fogva nem is kerülhetett, mert az irodalom esztétikai, formai szempontjai szerint ez a mű nem tehető mérlegre. Cseresnek ez a műve, véleményem szerint, az egyéni és kollektív emlékezet, valamint a történelem viszonyában ragadható meg, és mint ilyen azt üzeni a mának, mit nem szabad elfelejteni egy közösségnek. Ez a szubjektív történelemkönyv radikálisan áttörte a délvidéki magyarok elleni partizán vérengzés köré itthon és odaát politikai okokból emelt hallgatás falát, s a „*hideg napokkal*” együtt ennek a traumának történetét is beemelte a nemzeti emlékezetbe. Hatása sokkoló volt, nemcsak a kínzások részleteinek feltárása miatt, hanem azért is, mert kiderült, szó sincs „*magyar fasisztákról*”, a bűnösök elmenekültek, ártatlan civilek ezreit „*likvidálták*”, gyilkolták le, úzták el otthonaikból és fosztották meg tulajdonuktól.

Cseres könyvéből kétféle magyar emlékkultúra fakadt. Egyrészt a Jan Assman német történész által „*hideg emlékkultúrának*” nevezett emlékezet, amely az áldozat és a tettes összebékíthetetlen nézőpontjából közelíti meg a múltat, ahol a múlt „*megfagy*”, csak bosszú (vérbosszú) van, és nincs megbocsátás. Ebben a történelmi narratívában nemzetáruló lett például minden olyan történész, aki kutatásai alapján ki merte mondani, nem tekinti szentírásnak a partizán vérengzés áldozatainak Cseres által leírt 40 ezres számát, tovább kell kutatni a szerbiai levéltárakban. De ma már, nem függetlenül az időközben egyre több eredményt felmutató magyar és szerb kutatásoktól, felerősödött az ún. *befogadó emlékkultúra* híveinek hangja is, akik még a traumák parancsoló kibeszélése mellett is jövőorientált emlékkultúrát építenek, nyitottak a történelmi változások és a tudomány kritikai szemlélete iránt, s azon munkálkodnak, hogy a nemzeteket ne zárhassák be sehol egy hamis, soha nem létezett múltba, ne lehessen letagadni hatalmi megfontolásokból a múlt nem kívánatos eseményeit, és ne lehessen kijátszani egymás ellen a nemzeti traumákat.

Cseresnek a *Hideg napok* és a *Vérbosszú Bácskában* című mindkét könyve, így együtt, a 20. századi magyar nemzeti emlékezet nagy hatású műve, hiszen a traumák kibeszélése nemcsak tudományos kérdés, de legalább ennyire etikai kérdés is. Olyan művek, amelyek akarva-akaratlanul nyomot hagytak a múlt elbeszélésének történelmi narratíváján – magamról legalább bizton állíthatom ezt.

---

31 Szepesti Dóra: *A Rozsdatemetőtől az Adáshibáig*. Fialat kritikusok a hatvanas, hetvenes évek elfeledett népszerű műveiről. Bárka online. 2010. december 18. <http://www.barkaonline.hu/helyszinintudositasok/1791-ujraolvasas-az-iroszoevetsegben> A letöltés ideje 2014. november 28.